

מה הוא מצא כאן בהגיעו לירושלים?
כפי שהוא מעיד בעצמו, לן ארבעה לילות עם אשתו תחת כיפת
השמים בתוך חצר סגורה²³, ורק ביום ששי אחה"צ קיבל דירה בלתי
מטויחת שאליה הוא נכנס לגור.

החצר בה לן מרדכי אבנר לילות תחת כיפת השמים

על מצב הבטחון בעת ההיא כותב העתון „הלבנון“:
„אין מבטח על כל דרכיה, גם במסיבי העיר מגור ופחד, מסביבה
שודדים ומרצחים. וכי יחפץ איש ישמעאלי לעדות גאווה וגאון, לא יחשוך
בעד תאות לבו גם מרכוב על היהודי האומלל. כל רוקו וקיאיו לא ימצאם
די לו, בהתעברו על יהודי ההולך מנגדו, לדוק בפניו“.

על מצבם העגום של תושבי ירושלים, כותב רבי משה ריישר בספרו
„שערי ירושלים“^{*26}:

„עיר ציון מדבר היתה וירושלים שממה... ובפרט סביב העיר וחוצה
מדבר שמים, מלא אבנים ודרכים עקלקלות וקוצים וברקנים, וד' אמות
מהעיר ולחוץ היתה סכנה לאיש יהודי לילך יחידי מהערבים השודדים
הפראים. ואוי למי שפגעו בו... וכך דרכם לומר „אישלח יהודי! רוצה
לומר פשוט ושלח לבושך יהודי. והיהודי בראותו כי כלתה אליו הרעה
ומפחדם אשר חרקו עליו שינים, ועיניהם בוערות כאש, וגם כי מגורי חרב
המה וכלי זיין אחרים, תיכף ומיד הפשיט בגדיו ונתן להם, וחלקו השלל
ביניהם ושלחו אותו עירום ויחף, ולזה השלל קוראים בלשונם: „הדא
כסב אללה“ (הרווח הזה הוא מאלוקים).

מסופר, כי אל רבי זונדל סלנטר, רבה הראשון של ירושלים וחותנו
של רבי שמואל סלנט, נטפל פעם ערבי בעל-גוף, ואילצו לשאתו על כתפיו
עד לביתו. רבי זונדל עשה כחפצו, מבלי שמישהו ההין להגן עליו מזעמו
של הפרא הישמעאלי.

כאשר שכנו ותלמידו הרב רבי ישראל יעקב ברנשטיין, סיפר לפניו על מורו ורבו הגאון רבי נפתלי הערץ, רבה של יפו, „כי בשעה שהחליט לעלות לא"י קיבל על עצמו שאפילו אם יצטרך לחזור על הפתחים לפרנסתו, יקבל עליו את הדין באהבה, ובלבד לזכות להתגורר בארץ הקודש". נתחייך מורנו לעומתו ואמר: פשיטא מאי קמ"ל „אני הייתי מוכן אפילו לגרוע מזה".

ועל זה יעיד הסיפור „לפי תומו", של הסופר הורשאי מרדכי ארוכאי, שבמאמר הערכה על מורנו לאחר פטירתו. בעתון האגודאי „דאס יודישע טאגבלאט". הוא מביא תמצית של שיחות אישיות שהיו לו אתו, בעת שהוא שימש מזכירה של פועלי אגו"י בירושלים, והיה מבקר אצל מורנו לרגל עניני החנועה.

„כשאני ועוד שני בחורים מפואג"י, עמדנו לנסוע לחו"ל בתור משלחת לועידה של פואג"י בחו"ל, הלכנו לרבי יוסף חיים להפרד. שהינו אצלו זמן רב, והוא דבר בלהט ובהתלהבות על הצורך ביישוב ארץ ישראל ע"י החרדים. כשדיבר דברים אלו, הוא נתלהט כולו באש קודש ועיניו נוצצו כזיקים, עד שנפלה עלינו אימה וחדדה מדבריו החוצבים. גם באותה הזדמנות הוא סיפר לנו, כי לעתים קרובות היו באים ומציעים לו לצאת לחו"ל בשליחויות מצוה חשובות, אבל אני לא יכולתי בשום פנים להסכים להצעות כאלו, כי שמא פתאום יבא המשיח וברצוני להיות אז כאן בירושלים" ... וכשהוא אמר זאת, הוא האמין בכך בכל לבו ונפשו".

מתנבא : כל הבתים וארמנות הערבים — שלנו יהיו

מורנו היה שמח מאד לראות בבנינה של ירושלים, ובקיץ האחרון של חייו כאשר היה כבר חלש מאד, וההליכה ברגל היתה אצלו בלתי אפשרית כלל, היה נוסע לפעמים קרובות במונית, לראות את השכונות החדשות של ירושלים, וכמעט שלא השאיר שכונה שלא ביקר אותה. כאשר עבר על פני העיר החדשה צהלו פניו, ומפיו היו נפלטים המלים: „בונה ירושלים ה'". הוא היה שמח גם בראותו בנינים חדשים של לא יהודים, ובכל היה רואה בנין ירושלים והכנה אל הגאולה. בעת

הבעת התפעלות על אחד הבנינים הגדולים החדשים של ירושלים, בשעת טיול לצורך שאיפת אויר צח בשכונות טלביה וקטמון העיר לו אחד ממלויו: „רבי, של לא־יהודים הוא“.

— ומה בכך, השיב. אבותיהם החריבו את הארץ הקדושה, וכלום אין הם חייבים לסייע בבנינה? והוסיף: „אל דאגה כל הוילות המהודרות ובניני הפאר, כולם עוד יהיו שלנו“!...³⁶.

ובהניפו ידו מול העיר החדשה ההולכת ונבנית, היה אומר בשמחה עצומה: „זוכרני עוד בעת שכל המשטח הזה, היה מדבר שממה ותנים טיילו בו, ואני זכיתי לראות כל זה בנוי ופורח“.

באחד המכתבים הנושא את התאריך ב' דר"ח אלול תרס"ג, הוא כותב

בין השאר:

„במשך השנים מאז באתי לכאן, וכבר עברו לטובה שלשים ואחת שנה, התחוללו כאן שניים גדולים שלא התחוללו במשך אלף שנה לפני כן, ללא ספק נבנו כאן למעלה מאלף בתים יהודים, ההתרחבות של העיר הקדושה עצמה, אשר בה הוקמו לאחרונה בניני מדות יפים שמעולם לא תארנו לעצמנו, בגית מסלת הברזל שבנינה נמשך והולך, לראות את המושבות החדשות — שטחים שהשממה והריקנות שלטו בהם במשך דורות רבים, לבשו חיים ופריחה, ובכל מקום גנות ופרדסים מוריקים ומלבלבים מלוא העין — האם יתכן לא לראות את יד ההשגחה העליונה בכל זה. עלינו לעסוק בישוב הארץ תוך בטחון בהשי"ת שנתן לנו את תורתו הקדושה, ובדאי שאם נשמור לה אמונים, נזכה לשבת כאן לבטח ונהיה תמיד לחן ולחסד ולרחמים, כי מלאכיו יצוה וכו“.

כמה פחד ורחב לבבו למראה ארץ ישראל ההולכת ונבנית, מושבות חדשות מוקמות במקומות שונים, שדות שוממות מוריקות מלא העין, ויעוד הנביא יחזקאל: „ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל“, הולך ומתגשם לנגד עינינו, והלא כבר אמר רבי אבא ז"ל, כי בהתגשמותה של נבואה זו „אין לך קץ מגולה מזה“.

כמה נפלא ומרטיט הוא תיאור שמחתו למראה הודה והדרה של ארה"ק, בסיוור הרבנים ב„מסע התשובה“ המפורסם בשנת תרע"ד שנערך ע"י מורנו בהשתתפות הרב רא"י קוק, הרב יונתן בנימין הורביץ, הרב יעקב משה חרל"פ, הרב משה קליערס, והר"ר בן ציון ידלר, זכר כולם לברכה.³⁸

בקריאתו „דברי שלום ואמת“ שנתפרסמה בעת שעוררו הערבים את סכסוך הכותל בשנת תרפ"ט, הוא כותב בין השאר ומזכיר את ביקורו במושבות:

„בימי שבתי באה"ק העיר ה' את רוח יחידי סגולה לקיים מצות ישוב ארץ־ישראל גם בעבודת קרקע, לאכול מפריה ולשבוע מטובה, ולקיים מצוות התלויות בארץ, ובעזרתו יתברך נתכוננו מושבות ביהודה והגליל אשר היה לי אח"כ העונג להתהלך בם ונתתי שבח והודיה ל,מציב גבול אלמנה“.

37 סנהדרין צח, א.

38 ראה להלו בפרק „מסע התשובה“.

(על חלקם של אנשי הישוב הישן, וביחוד של הרב מבריסק ומורנו בייסוד „אם המושבות“ פתח תקוה, ראה בספרנו כרך א' *38).
 וכל אימת שהיה מדבר על המושבות החדשות שנתכוננו ביהודה והגליל, היה מתמלא גיל ושמחה, כי לא היתה אצלו שמחה כשמחת בנין הארץ והפרחת שממותיה. ואם כי כואב ומיצר היה על שחלק מהמושבות אינו נבנה ע"י שומרי תורה, לא פסק מלהאמין שאעפ"כ יש לשמוח ולברך על כל ישוב יהודי שמוקם ונבנה. וכשהיו קובלים לפניו על אלה מבוני הארץ שבעטו בתורת משה ובמצוותיה, ונדבקו רק במצות ישוב הארץ, ואפילו מוסרים נפשם עליה — היה מנחמם ואומר: אני מקוה שתעמוד להם זכות ישוב הארץ שהם מקיימים במסירות נפשם, שיחזרו בתשובה, ועוד ישובו אל חיק התורה והאמונה.

הלך מחשבה זה בא לידי ביטוי נרגש, בשעה שמורנו הספיד בשעת „מסע התשובה“ במושב מרחביה את שני השומרים משה ברסקי ויוסף זלצמן שגרצחו ע"י ערבים. דבריו בהספד זה ששולבו בפסוקים ובמאמרי חז"ל רבים, ביטאו את השקפתו ודעתו, על חזון שיבת ציון, קיבוץ גלויות והארץ הנבנית ע"י בנים שחלק מהם התרחק ממקור היהדות; ואע"פ שהיו בהם דברי תוכחה ומוסר קשים, בלטה בהם החיבה והאהבה לכל יהודי המתמסר בכל נפשו לבנין הארץ ולהפרחת שממותיה.³⁹

התבטאות דומה אנו מוצאים בהסכמה שנתן מורנו לספרו של רבי יעקב דידווסקי „ציונים לתורה“⁴⁰: „... והנה קריאת שם ספרו „ציונים לתורה“, כנראה שיש בו הבטחה כי גם הקוראים עצמם „ציונים“ ישובו לתורה, כי האיש אשר הוא מבלי תורה, אי אפשר לקרותו ציוני, אבל ישובו כאשר הבטיחנו בתורתו באחרית הימים ושבת וכו' ומציון תצא וכו'“.

המרגלים לשם שמים נתכוונו — אלא...

ומספר אחד מתלמידיו של הגאון רבי זרח ברוורמן⁴¹: יושבים היינו בשבת קודש אחר הצהרים מסביב לשולחנו של רבנו הצדיק רבי זרח

*38 עמודים 215—220.

39 „האיש נגד הזרם“ לשמואל אבידור, עמ' מג, ומפי השמועה.

40 ציונים וסימנים על תרי"ג מצוות, ירושלים תרפ"ז.

41 הר"ר יוסף חיים גרייבר.

ולומדים בצוותא בפרשת שלח. רבנו לא הרגיש אז בטוב ולמדנו בביתו. והנה גפתחה הדלת ורבי חיים זוננפלד מופיע, בכדי לקיים מצות ביקור חולים אצל רבנו.

בתוך שמצא אותנו עוסקים בתורה, שאלנו: באיזה ענין אנו עוסקים. — „בפרשת המרגלים“, ענינו לו. נתיישב רבי חיים סמוך לשולחן והתחיל להרצות דבריו בנועם ובחן:

איך נוכל להסביר ענין זה שאנשים מורמים מעם, ראשי אלפי ישראל הוציאו דיבת הארץ המובטחת ורצו להניא את העם מלהכנס בתוכה. התרחשות זו של דיבת המרגלים אין לפרשה כפשוטה, אם נתבונן שהמדובר בראשי אלפי ישראל בדור דעה של דור המדבר.

אלא, יש לפרש כי גדולים אלה משבאו לארץ-ישראל שרתה עליהם רוח הקודש וראו כל הדורות העתידים שיהיו שרויים בארץ הקודש, גם את אלה שעתידיים לחטוא, וגם את הדור שלנו עם „הציונים“, ונתבהלו ואמרו: אם כך, מוטב להשאר במדבר ולא להכנס לארץ. וזו הכוונה „ארץ אוכלת יושביה“, כי קדושת הארץ אינה סובלת יושבים שאינם מתנהגים בקדושה, וסופם להיות נפלטים ומוקאים ממנה — „ושם ראינו את הנפילים“, אלו האנשים שיפלו המדרגתם ויטמאו את עצמם בחטאים; ואם כך מוטב להשאר במדבר ולא להכנס לארץ.

ועל זה ענו להם יהושע וכלב: „טובה הארץ מאד מאד, עלה נעלה וירשנו אתה“ — למרות הכל עלינו לעלות ולרשת את הארץ, ולעמוד בכל הנסיונות, ובהדי כבשו דרחמנא למה לנו. וזה היה חטאם של המרגלים, כי לא היה להם להתחכם נגד מה שצוה ה' ולהרהר אחר הבטחתו.

ואע"פ שחטאו המרגלים ונענשו, אבל מכיון שלשם-שמים נתכוונו, לפיכך יום פטירתם, כ"ג באלול, הוא תענית צדיקים *41.

סלו סלו המסילה — מצוה שבגופו

בשנת תרפ"ה נרכש כל השטח של גבעות „גוה שאנן“ (היא גבעת רם), ע"י קבוצה של יהודים חרדים מותיקי ירושלים. כששמע מפי

*41 פירוש מעין זה בשם מורנו, שמע כותב הטורים מפי מקורביו.

אחד מנכדיו שהיה בין החברים, שעומדים לקיים טכס הנחת אבן הפנה, הביע את רצונו להשתתף בחגיגה זו.

עד קצה שכ' שערי חסד נסעו בכרכרה, ומשם התחילו לטפס במעלה הגבעה. מרוב התרגשות ושמחה כאילו ניתרו רגלי הישיש על האדמה, בקפצם בקלות על הסלעים שכיסו את כל הגבעה.

כשהגיעו למעלה ההר שעליו עמדה לקום שכונת „גוה שאנן“, שאל מורנו את ראשי החברה על תוואי הגישה לשכונה, ומשהצביעו על כוון התוואי, הכריז מיד שכל אחד יסקל 53 אבנים כמנין „אבן“, לקיים מה שנאמר ⁴²: „סלו סלו המסילה סקלו מאבן“, וגם הוא בעצמו שהיה אז בגיל ע"ה, התכופף והתחיל לסקל אבנים. מיד הקיפה ההתלהבות את קהל החוגגים, ולא עברה שעה מרובה עד שסוקל והוכן שביל גישה אל המקום שעליו עמדה לקום השכונה.

„רמתיים צופים“, נסיון התיישבות בהרי ירושלים

כשהתארגנה בשנת תרפ"א קבוצה מאנשי ירושלים ויסדו להם חברה לרכישת אדמות בסביבת קבר שמואל הנביא בשם „רמתיים צופים“, העניק להם מורנו המלצה, אשר מבין כל שורה מבצבצת חיבתו הלוהטת של מורנו לכל ענין גאולת הארץ מידי נכרים, וזו לשונה:

„עיני ראו ושמחו קבוץ חבורה של בני תורה ויראי ה' אשר גועדו בכונה טובה ורצויה, לבנות חרבות ארץ-ישראל ולייסד מושבות של יהודים כשרים בסביבת עיה"ק, על טהרת הקודש אשר יתנהגו עפ"י דרכי התורה והמצוה ויקיימו מצוות התלויות בארץ, ואימא לפעלא טבא יישר, יהי גועם ה' עליכם ויכונן את מעשה ידיכם, וחפץ ה' בידם יצליח להוציא מחשבתם הטובה אל הפועל, ואשרי המסייע למצוה כפולה זו, ישוב ובנין ארץ-ישראל והחזקת התורה וקיום מצותיה אשר בזכותם נזכה לגאולה אמתית וקרובה“.

„כעתירת לב ונפש המחכה, ומברך בכל לב המשתדלים בשוב ארץ הקדושה בטהרתה עם כל מצותיה“.

קורא לכל החרדים לעלות לא"י

כשביקר אצלו המנהיג האגודאי ד"ר יצחק ברויאר ושיחתם נסבה על ענין ישוב א"י, אמר לו מורנו שלאור התנכרותם של חלק מאחינו לישוב א"י, נתחוויר לו הפירוש על התפלה שאנו אומרים: „ומפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו“, שקשה לכאורה מהו כפל הלשון? אלא הכונה כנראה, שבתחילה גלינו מארצנו בעל כרחנו ע"י הנכרים הצוררים, ואח"כ נתרחקנו בעצמנו מעל אדמתנו — כלומר ההתרחקות מאדמתנו באה מעצמנו אחרי שגלינו מארצנו.

אמונתו האיתנה כי אנו מתקרבים לגאולה, ובנין ארץ ישראל הוא אחד משלביה, באה לידי בטוי במכתבו אל ידידו מחותנו הרב פישל זוסמן סופר⁴⁴.

„בעה"י ירושלים עה"ק תובב"א יום הששי יעש"ק לסדר אמור ל"א למטמונים פור"ת לפ"ק.

„חיים ברכה ושלוש וכל טוב סלה מציון לכבוד אהובי מחותני הרב וכו', חתנא דבי נשיאה, המפורסם לשם ולתהלה וכש"ת מו"ה פישל סופר-זוסמאן ג"י ויזכה לראות בטוב ירושלים בב"א.

„מקדם אומר שאיני כדאי לשבח המגיע לכתבים, והגני אומר לו ולעבודתו בקודש חזק ואמץ וכינוס לצדיקים גאה להם וגאה לעולם, השי"ת ברחמיו יחון על עמו ישראל ועל חסידיו ונוכה להתעוררות שלמה ולגאולה קרובה כלל ופרט בישותו, ועל דבר השאלה אומר אני בודאי הגיעה השעה שיתעוררו בעלי היכולת ליתן לב להישוב בקודש, אם כי מאז לבם של ישראל עם הקודש הומה לחיבת הקודש, לא היה להם כי אם לתמוך באותם המעטים השרידים שנתנו, לבם לעלות בקודש, אבל לשים לב להרבות הישוב בקודש, בזה כנראה לא התעוררו, וכבר דבר בקדשו הגאון הצדיק זצ"ל בהקדמת סדור היעב"ץ כראוי בענין הקדוש, והעיר אוון ומוסר, ובכ"ז הגם כי אגוד"י עשו למעשה בזה, והתעוררות גדולי גאוני וחסידיו פולין עשה רושם גדול, והלא המה גם כן עשו לאחר שנתנו לבם לעלות לאה"ק ע"י שלוחיהם ולהתבונן על הדבר, וכמו כן יעשו כל המתנדבים בעם בזה לבור מתוכם אנשי מדע היודעים פרק בדרך ארץ ולהתבונן בענין הקדוש הזה ולאחר התיעצות אח"כ עם הגדולים אשר בארץ.

„וכנראה נתקיים בנו אם תעירו וכו' עד שתחפץ, והנראה שהחפץ הזה התעוררות עליון, השי"ת ברחמיו יחיש ישועה לעמו בבא ובהכא,

— „מה שייך מסכים — ענה מורנו — „אני מבקש דורש מכם קומו ורכשו נחלות בארץ הקודש ושמרו שמיטה, כמו שאחרים עושים".
הפרידה היתה נרגשת מאד ובסופה פנה מורנו אל רו"ס ומלוויו בהתרגשות רבה:
„עליכם לבוא ולעלות לא"י ולהכות כאן למשיח, אני שבתי ווקנתי ומחכה כל יום לביאת המשיח"⁴⁵.

מכתבו לר' זרח ברנט – מראשוני בוני הארץ

ממכתבו לאחד מבוני הישוב החרדים, מזהירה הערכתו ללא גבול ושיעור, לאלה העוסקים בבנין הארץ עפ"י דרך התורה:
„כמה רבה היא זכותו של האי גברא יקירא הישיש הנכבד, עסקן במצוות, ורב הפעלים, מוהר"ר זרח ברנט הי"ו⁴⁵, אשר הוסיף גדבכים על הישוב הקודם והנאדר בקודש בארץ-ישראל, והרחיב את גבוליו, ומיזם שאני מכירו, אמת הבנין בידי וועסק בישוב חרבות ארץ חמדה, והגדיל והפליא מעשיו בבנותו כמו רמים בתי תורה ותפלה להפריח את העם היושב על אדמת הקודש בכח תורה ומצוות, למען יזכה להתנחל ולהאחו בארץ, כמאמה"כ ויתן להם ארצות גויים וגו' בעבור ישמרו חוקיו וגו', ובכל עניניו ומשאלותיו הטובים אשר שאל ואשר עשה היה נועץ גם אתי, וכתורה עשה, כי היא היתה לו לקו בכל עמלו. כל העובר על פרשת חיו וקורותיו, ראוי לו ללמוד ממעשיו הגדולים ולהחזיק במעוז התורה ובמצות הישוב, ולא להתרפות במלאכת הקודש כמעשהו וכסבלנותו, ואומץ רוחו שהגם למופת, כי ארץ ישראל נקנית ביסורים וע"ז נאמר חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלוקינו, חזק ואמץ כי אתה תנחיל וכו'".

עדותו של הסופר ההונגרי פרופ' פטאי

דו"שיח מאלף היה בין מורנו לבין הסופר היהודי-הונגרי פרופ' יוסף פטאי, עורך השבועון בשפה ההונגרית „מולט-עש-ייובאו" (העבר והעתיד), שהופיע שנים רבות בבדפשט.
פרופ' פטאי ביקר בארץ ובהיותו בירושלים סר לבקר את מורנו. בשובו פירסם בשבועונו כתבה על ביקורו אצל מורנו ועל הויכוח ביניהם⁴⁶:
„...אחרי מוסף סרנו לביתו של רבי חיים זוננפלד...

רבי — פניתי אליו — אצלנו בהונגריה אומרים שכב' הרב אויבו ומתנגדו של הישוב החדש בארץ ישראל.

דברים אלה הוציאו את רבי חיים משלוותו והוא הפסיק את דבורי, ואמר לי בהתרגשות ניכרת: חס וחלילה — האם נעלמו ממני דברי הספרי⁴⁶ „שקולה ישיבת א"י נגד כל המצוות“; או מה שאמרו חז"ל „חביבה עלי כת קטנה בא"י מסנהדרין שבחו"ל“. כמה וכמה פעמים בקשתי וצויתי להגיד ליהודים החרדים בחו"ל, שכל מי שסיפק בידו לעלות לא"י ואינו עולה, עתיד ליתן את הדין... אני נלחם רק נגד הרוח האנטי-דתית של ההתיישבות החדשה, כי הארץ הקדושה צריכה להבנות בקדושה... אמרתי לד"ר ווייצמן: אם „מפני חטאינו גלינו מארצנו“, איך הוא מתאר לעצמו שיבה לארץ וגאולתה מחדש בלי תורה ובלי אמונה...

— יש אומרים, העירותי כאילו כדי לקנטרו, ודוקא בשם הרב, שיהודי דתי אסור לעלות לא"י.

הזדקף רבי חיים וקולו נעשה יותר צלול ותקיף, והכריז: „חס וחלילה, דוקא היהודים הדתיים מחוייבים לעלות ולבנות את הארץ על טהרת הקודש, כי הארץ מחכה להם שיגאלוה משוממותה“. ועל האחרים, המשיך רבי חיים, כתוב „ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב“ — מקודם תהיה הגאולה ואחר-כך יחזרו החוטאים בתשובה, ואני מאמין שכל חלוץ המשתתף בבנין הארץ, תעמוד לו זכות ארץ ישראל שיזכה לחזור בתשובה. הלא גם אלה שעלו מבבל בימי עזרא ונחמיה לא היו צדיקים גמורים, כמסופר בספרי הקודש שחללו את השבתות והמועדים, ובכל זאת נבנה בית המקדש על ידם וחזרו בתשובה...“.

קריאות ולהבות להקמת ישובים חדשים

רכישת אדמת „מחנה ישראל“

בשנת תרפ"ה הגיעה לארץ משלחת מטעם אגודת ישראל בגרמניה, בראשות הנדבן העשיר ר' יצחק נוסבוים מהלברשטט, ואיש העסקים מר הולנדר. בשעת בקורם אצל מורנו, נסבה השיחה כרגיל על ענין ישוב ארץ ישראל ועל חובת יהדות הגולה לסייע בהפרחת שממות הארץ הקדושה. מר נוסבוים שהיה קשור מאד למורנו⁴⁸, וגם חברו למשלחת מר הולנדר, נתרשמו עמוקות מדברי מורנו שנאמרו בלהט קודש. אחרי מו"מ עם האמיר סעיד ושותפיו האפנדים מדמשק, נחתם הסכם רכישה של שני הכפרים הערביים „אולם“ ו„מעדר“ בגליל התחתון, שהשתרעו על שטח של שלשים אלף דונם. מחצית מהתמורה שולמה מיד עם חתימת ההסכם. יום ההעברה נקבע בפורים של אותה שנה, ועליה חתמו העסקנים ר' נפתלי פרוש, ר' משה בלוי, רי"ל חגיז ור' ישראל לאבל מירושלים.

כשנוסדה בקיץ תרפ"ה המושבה „מחנה ישראל“ נסע אליה לבקרה ולחנך בה רבנות של אחד מחכמי הישיבה בירושלם. עיניו הבריקו שבעתיים למראה יהודים חרדים האוחזים באַת ובמעדר וחורשים אדמת הקודש. לפתע ניגש אל אחד החורשים הוציא את המחרשה מידי וניהל בעצמו את צמד הבקר במשך דקות מספר. אף ניגש אל באר המים ומילא כמה כדי מים ושפתיו מלמלו „ושאבתם מים בששון“, ואחר כך פקד על כל הנוכחים לשאוב ולומר בשעת מעשה שיר המעלות שאמר דוד בשעה שחפר את היסודות של ביהמ"ק⁴⁹.

ככסלו תרפ"ו ביקר שוב במקום⁵⁰ ובשובו לביתו כתב:

„כל יקר ראתה עינינו כאשר רגלינו עמדו במישור על אדמת הקודש של המושבה החרדית „מחנה ישראל“ אשר נתיסדה בעזה"י על ידי

הסתדרות אגודת ישראל בעת בקורנו ביום החגיגה של יסוד הת"ת והנחת אבן הפינה לבנין מקוה טהרה. ירחב הלב יתרחב העין לראות את מחנה אלקים זה מתנוסס בעמק יזרעאל בני לתלפיות אשר כוננו ידי הפועלים החרדים אשר באו לחונן את עפר ארץ הקודש ולרצות את אבניה, כולה אומרת כבוד לא"ל הכבוד. הבנים הבונים, העובדים הפועלים כלם סגל תבורה של יראי ה' בני תורה אשר עזבו את ביתם ועסקם בגולה, ועלו לאה"ק לבנות הנהרסות ולטעת את הנשמות ולהשיב לארץ הקודש את כבודה הראשון.

יחד עם העבודה הגופנית עם האַת והמחרישה, אשר יהפכו בהם את אדמת הקודש ומשדדים אותה על ידי הסדן והפטיש אשר יכינו בהם את הבנין היפה של המושבה החדשה, עובדים הם גם עבודה רוחנית, עבודה שבלב של יראת שמים.

והבתים כמה יפים הם. עדים הם על עובדים בעלי כשרון ובעלי מרץ ויכולת ובעלי רצון כביר לעבודה פוריה. ובית הכנסת כמה הוא יפה ומה רבה התשואה בו, עדה היא על עובדים בני תורה זרע קודש מחצבתם יראי ה' ההולכים בדרכיו אשר באו לבנות יחד עם הגוף הישראלי גם את נשמתו הטהורה והזכה, ובכל פינות שפנינו ראינו שכינה שרויה והדרת קודש חופפת על הכל. ובראותנו כל אלה נשאנו כפינו בהלל והדירה לשוכן שמים שהחיינו וקיימנו ליום המאושר הזה אשרי עין דאתה

כל אלה ואשרי כל אלה אשר זכו לקחת חלק ונחלה בבנין מושבה נחמדה זו.

תהא מושבה זו ראשונה לשורה שלמה של מושבות חרדיות אשר תיוסדנה על ידי ההסתדרות החרדית אגודת ישראל, ותשמש לאות ולמופת לכל אלה הדורשים שלום ארץ הקודש ועסוקים בבנינה, ואחינו בני ישראל החפצים באמת בבנין ארה"ק להקים בה בנין קיים עדי עד, חזק יחזקו ויאמצו את ידי ראשי ההסתדרות אגודת ישראל אשר רבות עמלו ביסוד התחלה טובה זו, ויוסיפו מדבכים בבנין הישוב על טהרת הקודש, איש איש כפי יכולתו וכמסת ידו, חפץ ה' יצלח בידי גדולי המעשים, וידיהם תעשינה תושיה להרבות פעלים ולקרב את הגאולה בב"א".

ואכן הוא לא הרפה מלתבוע את ראשי אגודת ישראל להתמסר יותר ויותר לתפקיד בנין הארץ. תמיד תבע חזר ותבע שלא להסתפק בנעשה ובקיים, כי אם להגדיל את הפעולה להרחיבה ולפתחה. אחרי הכנסיה הגדולה הראשונה כתב מורנו:

„הארץ הקדושה מתנערת משפלותה. רבים הם הבאים לחונן את עפרה ולרצות את אבניה. קול הקריאה לישיבת ירושלם מצאה אחזן קשבת אצל שלומי אמוני ישראל בכל ארצות פזוריהם. והארץ הקדושה מקבלת בשמחה יום יום את בניה בונה הבאים על טהרת הקודש. „ראשי גולת אריאל בהכנסיה הגדולה אשר היתה בסוף קיץ התרפ"ג, הזמינו את כל עם הקודש להחלץ ולעזור בבנין הארץ הקדושה, ואגודת ישראל אשר תפקידה הוא לחזק את עבודת הקודש והדת בכל מקום, וביחוד בארץ אבות ערש התורה ומקום משכן האלקים, קבלה על עצמה את עבודת הקודש להמציא את העזרה הרוחנית וגם החומרית להחרדים לדבר ה' אשר נפשם ערגה לעלות להקים חרבות ערי יהודה ולבנות שוממותיה. וראשיה ומנהליה אשר חיבת הקודש הכשירתן להתמסר לענין נשגב זה החלו לעשות והניחו אבני פינה להרבה מוסדי ישוב בארצנו הקדושה.

„הם הכשירו את הקרקע לבנין ובמסירות נאמנה עבדו במרץ במשך השנה בכל מאמצי כוחותיהם, ות"ל גדלו והצליחו וגם עשו פרי בכל מקצועות הבנין והישוב.

„הם יסדו בתי חינוך על טהרת הקודש להרבות תורה ויראת ה' טהורה.

„הם החזיקו בכמה בתי תלמוד תורה אשר נתרופפו עמודיהם ונטו לנפול ח"ו.

„הם עזרו לאכרים החרדים לדבר ה' אשר שמו את שבת הארץ. ובזמן האחרון נקנה בעוה"י שטח גדול של קרקע אשר ברכה בו לישוב עליו מספר גדול של עולים חרדים ולכונן עליו ישוב טהור וקדוש לקיים עליו מצוות התלויות בארץ.

„אנחנו עדי ראייה בארצנו הקדושה אשר נפשנו עלינו תדאב לראות כבלע את הקודש על ידי נטיעת זמורות זרות בכרם בית ישראל, לבנו ידאב למשמע און על התקלות המרובות ההולכות ונוספות לרגלי התישבות בנים לא אמון במ בארץ אבות, ואשר תחשכנו עינינו לראות את פרי תרבות של אנשים חטאים, המרביצים בתי ספר לכפירה ומינוח. אנחנו יודעים להעריך בערך הנכון את האיתערוזתא דלתתא של אגדת ישראל, בנשאנו כפינו לשמים בהלל והודאה על אשר לא השבית גואל לעמו ולארצו הננו פונים בקריאה חמה אל כל החרדים לדבר ה' בכל מקומות פזורי ישראל לקיים עליהם את אשר חובת הארץ מטילה עליהם. וכל מי שיראת ה' נוגעת יסיע אבנים לבנין ארצנו הקדושה וישתתף בהרחבת הישוב איש כמסת ידו למען תת האפשרות להעובדים המסורים להמשיך את מעשיהם לטעת הנשמות.

„אבני הקודש המפוזרות בין ערמות העפר מחכות לכם שתבואו ותחיו אותם. הארץ הנשמה מצפה לידים אמונות של יראי ה' אשר יהפכו בעפרה. ויכולה היא מצוה רבה זו שתגן על כל העוסקים והמסורים ועל כלל ישראל לקרב את הגאולה ולהשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם, ויקויים בנו בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס“.

מעולם לא אמרה האם לבניה – צר לי המקום...

כשביקרה בארץ המשלחת האמריקאית במטרה לעמוד על הלך הרוח בקרב התושבים לגבי המנדט הבריטי והבית הלאומי, הוזמן גם מורנו להופיע בפני המשלחת, והם הציגו לו שורה של שאלות בדבר יחסו לישוב ארץ ישראל. תשובותיו היו ברורות ויחסו אל תנועת ההתישבות והשיבה לציון היה כה חיובי ומלהיב, שגם העתונות החלונית הבליטה את תשובותיו והרימה אותן על גס.

ראש המשלחת שאל אותו אם הוא חושב שארץ ישראל הקטנה יכולה לפתור את שאלת העם היהודי. על זה השיב „כשבנים שבים לבית אמם ולחזרה הצר, אין שאלת מקום. נדחקים ויושבים ולעולם לא תאמר האם צר לה המקום“.

בכסלו תר"ץ ביקר אצל מורנו ויליאם מרטין, כתבו של ה„זורנאל דה ג'נבה". הוא שאלו אם זה נכון שהחרדים מתנגדים לשוב ארץ ישראל. והוא ענה „אין זה נכון. ישוב ארץ ישראל היא מצוה גדולה, ואני רואה בכל אדם מישראל אשר לבו מתגעגע לעלות לארץ הקודש מתוך חיבת הארץ וקדושתה, שיבת בן אל אמו". הוא גם באר לו שהיהודים הם שהפריחו את הישוב. הוא עודנו זוכר את הימים ששערי ירושלים היו נסגרים בלילה, ואדם שבא מיפו לירושלם רוכב על חמור שלשים שעות, היה נאלץ ללון חוץ לחומה ברחוב עד פתיחת השערים בבוקר. גם המושבות הגדולות המביאות ברכה לארץ נבנו על ידי היהודים".

כל הכמהים לציון — כאילו נולדו בה

מורנו היה מקפיד מאד ומנע גם אחרים מלהשתמש בדרכים בלתי-כשרות או בזיופים, ואפילו לצורך גדול^{50*}; מכל מקום כשאירע ובאו לשאלו אם מותר להצהיר בבית המשפט על מישהו שהוא נולד בארץ, וע"י זה יקבל הלה היתר עליה לא"י, מחוץ למכסה הקבועה, ענה: בודאי שמותר ואף מחוייבים, וגם אין כאן שום שקר, והדברים מפורשים בחז"ל על הפסוק (תהלים פז, ה) „ולציון יאמר איש ואיש יולד בה — אחד שנולד בה ואחד המצפה לראותה"^{50**}. מזה אנו למדים, שכל יהודי המצפה לעלות לא"י, הריהו כאילו נולד בה, ומותר איפוא להעיד על כך בבית-המשפט, כי פלוני שהגיש בקשה לעלות לארץ — יליד הארץ הוא, כי כל הכמהים לעלות לציון — ילידי ציון המה.

הגידו ליהודים: „חיסלו עסקיכם ועלו לארץ" !

ביטויי החיבה והכמיהה של מורנו לבנין הארץ, שנטפו שפתותיו בכל עת מצוא, יש בהם כדי למלא כרכים שלמים; הצגנו כאן דוגמאות והתבטאויות בודדות, שללמד על אחרים יצאו, כי לא היתה אצלו שעה

פנויה מלהגות ולערוג להקמת שכינתא מגלותא ולשובם של בנים אל שולחן אביהם. והנה סיפור, אחד מני רבים, שנקלט באקראי מפי זה שהיה מרא דעובדא⁵¹, ומעשה שהיה כך היה:

בשנת תרצ"א, שנה אחת לפני פטירתו של מורנו, ביקרה בירושלים משלחת נכבדים מקלויזנבורג, שבה השתתף מר לוי קוש ועוד ארבעה עשירים מנכבדי העיר. במשך שהותם בירושלים היו נוהגים לסעוד את הסעודה השלישית על שולחנו של מורנו, ולקלוט בדחילו ורחימו כל רחש וכל הגה שיצאו מפיו.

כשבאו לקבל ברכת פרידה, לפני שובם לארצם, שאלוהו חברי המשלחת, מה עליהם למסור בשמו לקהלת קלויזנבורג הגדולה. קם מורנו מכסאו, וכדרכו בשעה של התרגשות, השעין כפות ידיו על שולחנו ואמר: „הגידו לכל היהודים בקלויזנבורג ובגלילותיה, וביחוד לאולמנים⁵², כי עתה הוא הזמן לחסל את העסקים ולעלות מיד לארץ ישראל, ואין לחכות יותר“.

הקשיבו חברי המשלחת ברטט לדברי הזקן שיצאו מלבו הטהור, וכאילו שכינה מדברת מתוך גרונו. נפעמים עזבו חברי המשלחת את חדרו ופנו ללכת. מר קוש היה כל כך גרגש, שלא יכול היה לשלוט ברוחו, ואחרי שעבר כברת דרך, חזר לביתו של מורנו וביקשו לחזור על הדברים, אשר מרוב התרגשות לא שמר על דיוקם, והוא מבקש לזכור אותם מלה במלה.

כשחזרו חברי המשלחת לקלויזנבורג, נערכה לכבודם קבלת פנים מפוארה, שבה מסרו את רשמיהם מבקורם בא"י. ביחוד מסרו מלה במלה מה שצוה להם מורנו למסור לקהלה בשמו.

גם לאולמנים מסרו חברי המשלחת את הדברים, וציינו, כי מורנו הזכיר אותם במיוחד בתוך דבריו הכלליים.

מכיון שהיו אלה עשירים מופלגים ובוטחים בעצמם ובממונם, לא נעמו להם דברי האזהרה של הרב מירושלים, וראש המשפחה אף נענה

51 מר לוי קוש, תושב שכ' בית וגן בירושלים, נפטר בשיבה טובה לפני שנה והשאר דורות ישרים.

52 משפחת אולמן, מפורסמת היתה כאחת המשפחות העשירות והנכבדות בגלילות זיבנברגן והמחוזות.

בלגלוג ואמר: — „אמנם רבי חיים זוננפלד צדיק גדול הוא, אבל בפוליטיקה הוא מבין כנראה פחות מאשר בגמרא“...

ומסיים מר קוש:

סופם של האולמאנים היה מר וטרגי, ולא עברה שנה עד שנהפך עליהם הגלגל, והם נזדקקו להתפרנס מקופת הקהלה...

מר קוש שמע אמנם לקול אזהרת מורנו; חיסל את עסקיו, עלה לא"י

וזכה להאריך ימים כאן, ולהקים דורות ישרים.

אשרי המתקש לשבת על-ידי שולחן האב

מעולם לא יעץ ליהודי לצאת מהארץ לחו"ל, ואף במצבים הקשים ביותר היה תמיד מוצא דברי עדוד, והיה משדל את השואל לבטוח בה, אשר לא יסיר ממנו את חסדו גם אם ישאר בא"י. והרבה פעמים היו דבריו מחזקים ומעודדים את המועמד לציאה לחו"ל, עד כדי לחזור בו מכוונתו. וכאשר שאלוהו, איך יצאו תמיד שד"רים מהארץ לחו"ל, שהרי אפילו לדבר מצוה אין יוצאין מא"י לחו"ל⁵³. ענה, כי בשנים קדמוניות היו נוהגים להציע כמה מועמדים, ולהטיל ביניהם גורל, וכפי אשר קבע הגורל כן היה, ונמצא שהיוצא לא היה יוצא מדעת עצמו אלא ע"פ הגורל, שהוא עפ"י ה'.

פעם באו אליו איש ואשתו, וביקשו את עצתו בחילוקי דעות שביניהם בענין הקשור עם יציאת הבעל לחו"ל.

טען הבעל שאין הוא מוצא כאן במה להתפרנס, וכי הוא כבר ניסה את כל הדרכים והאמצעים ונכשל, ועתה לא גותרה בפניו ברירה אחרת אלא לצאת לאמריקה ולנסות שם את מזלו, כדרך שנהגו לפניו רבים מחבריו שהיו במצב דומה. והאשה טוענת כנגדו במר נפשה ובדברים היוצאים מן הלב, כי מוכנה היא להסתפק בלחם צר ומים לחץ, ובלבד שיהיה לילדיה אבא שישגיח על מעשיהם וידריכם בדרך הישרה, ויפקח עין על למודיהם.

53 עיין רמב"ם פ"ה מהלכות מלכים הל' ט: אסור לצאת מא"י לחו"ל לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ, ועיין פאת השולחן הלכות א"י סימן א' סעיף י"א סק"ב, שהביא שיטת השאילתות דגם בשביל שאר מצות מותר לצאת.

חובת האב

נתן מורנו מבט של חיבה אבהי בשני „בעלי הדין“, ואמר:

משל למה הדבר דומה — להורים מטופלים במשפחה גדולה, שדירתם צרה ושולחנם קטן מהכיל את כל בני המשפחה בהסיבם בצוותא, והיה מנהגם שהאבא והאמא מסבים ע"י השלחן הקטן, בעוד שהילדים מתישבים ליד שולחן ארוך בנפרד, והיה בן אחד שהתעקש דוקא להסב ע"י שולחן ההורים — אחרת לא יאכל ולא יטעם מאומה. פשלא הועילו השידולים, נכמרו רחמי ההורים על בנם האהוב, צימצמו שניהם את עצמם ופינו מקום לבן העקשני, והודות לעקשנותו זכה לסעוד על שולחן יחד עם הוריו האהובים.

ובפנותו לבעל, שמצחו נחרש קמטים מרוב דאגות וטרדות הפרנסה, המשיך:

ראה בני, ראה — אמנם ארצנו קטנה היא ושוממה, עדיין לא זכתה שתחזור אליה הברכה ששרתה בתוכה בימי קדם, ועדיין רבה העזובה בקרב הארץ ואפשרויות הפרנסה מצומצמות מאד. ואילו העמים האחרים שרויים בשלוותם וארצותיהם משופעות בעושר רב, ואפשרויות ההצלחה רבות שם יותר מאשר כאן. אלא, שאלו הבנים הרוצים דוקא לשבת על יד שולחן אביהם, אלה יזכו לכך סוף סוף...

האברך גשאר, ותוך זמן קצר נודמנה לו פרנסה מכובדת.

בעל-מלאכה בא"י, עדיף על רב בחו"ל...

הגאון רבי יצחק ירוחם דיסקין היה מחבב את נכדו של מורנו שהיה אצלו ילד שעשועים, והיה מוסר לידיו, בהיותו אברך מצוין, רישום „המערכות“ המפורסמות, שהיה נוהג להרצות בפני גדולי ירושלים פעמיים בשנה, בחג הפסח ובחג הסוכות.

אחרי נשואיו של נכד מורנו, שידלו רבי יצחק ירוחם לצאת לחו"ל ולקבל עליו משרה של רבנות שתאפשר לו להמשיך בשקידת התורה. כאן בארץ — טען רבי יצחק ירוחם, בדוחק הפרנסה וטרדות השעה מתבזבזים הכשרונות המעולים ביותר, ואברכים מוכשרים שהיו לתהלה בפי כל מרוב חריפותם ושקידתם, שקעו בתהום הנשיה והגיוון מחוסר קרקע פורה

להתפתחותם, ומחוסר אפשרויות כלכליות הדרושות לשם המשך השתלמות בלמד התורה מתוך שלווה וחוסר דאגות פרנסה.

רבי יצחק ירוחם אף טרח להתקשר בענין זה עם אחד מעסקני הצבור, והלה השיג בשבילו כתב מינוי לרבנות מאחת העיירות המפורסמות בצ'כוסלובקיה.

עם הגיע כתב המינוי קיבל הענין משמעות אקטואלית. מצויד עם כתב המינוי מצא הנכד עוז לבוא אל הסבא, וסיפר לו על מצוקת הפרנסה, ועל משאלתו האיתנה להמשיך בשקידת התורה, שתי הבעיות שימצאו את פתרון בקבלת המינוי של רב ואב"ד באחת הקהלות הנכבדות בחו"ל.

תקע מורנו עינים של חבה בנכדו ואמר לו:

— בני, איך האלט אז זיין אין א"י א בעל מלאכה, איז העכער וויא אין חו"ל אפילו א רב זיין" (לדעתי, עדיף להיות בעל מלאכה בא"י, מאשר להיות רב בחו"ל) *53.

וההצעה ירדה מעל הפרק *54.

הברכה החביבה ביותר

הברכה החביבה ביותר על מורנו היתה „כשם שזכית לראות ירושלים בחורבנה כן תזכה לראות את ירושלים בבנינה“. בברכה זו היה מרבה להשתמש בעת הפרדו מתיירים ומבקרים מחו"ל.

כך אנו קוראים בקונטרס „מסעות ירושלים“, המתאר את ביקורו של האדמו"ר הגאון רבי חיים אלעזר שפירא ממונקאט *55, אצל מורנו: „והרב הזקן לאויש"ט בכל כוחותיו התחזק וקם על משענתו וקיבל בספ"י ובשמחה רבה את האורח הגדול, ובעיני דמעות בירך שהחייגו, אשר זכה כי צדיק זה בא לבית מלוננו, וסיים בברכתו: כשם שזכה לראות ירושלים בחורבנה כן יזכה בקרוב לראות בבנינה“.

בפרוע פרעות, מסכן נפשו להפגין נוכחות יהודית

חיבתו העזה לארץ הקודש, מצאה לפעמים ביטויים מוחשיים שהדהימו גם את אלה שידעוהו והכירו את להט נפשו לחיבת הארץ. והנה מה שמספר הרב משה בלוי על אחד הגילויים האלו⁶⁰:

„בפרוע פרעות בישראל בשנת תר"פ, והיציאה מפתח הבית היתה כרוכה בסכנת נפשות בפועל ממש, ורבינו זיע"א קבל עליו מאתמול ליום זה מצוות „מוהל" בברית מילה, לא הועילו כל תחנוני בני הבית והוא הלך עטוף בטלית ותפילין לברית המילה לבדו, מביתו דרך שער שכם, המקום המסוכן ביותר, עד למקום הברית. ושמחתו אחרי כן היתה עצומה

מאד, כשנתברר לו שאם לא היה בא, לא היו מלים את התינוק, מפני ששום מוהל לא רצה לבוא בזמן-סכנה כזה.

שאלתי את רבינו: „אמנם שלוחי מצוה אינן ניזוקין לא בהליכתן ולא בחזירתן, אבל היכא דשכיח היזקא שאגני" ?⁶¹ והוא השיב לי: „אי, הם לא יעשו לי רעה", ועל שאלתי השגיה: מדוע בחר דרך „שער שכם" המסוכן, ולא דרך „שער יפו" המסוכן פחות? השיב: — מה? וכי נפקיר את רובע שער שכם? הלא אם אנו נפחד ללכת ברחוב זה, יחשבו הם שבאמת הצליחו לגרש אותנו מהרובע, לא, זה לא! — אסור לנו לוותר מפני הפחד על שום רובע ושום פנה בירושלים" ⁶¹.

⁶¹ ושח רבי הלל שלזינגר, כי בעת למדו בבחרותו בישיבת „תורת חיים", שהיתה ברחוב הגיא שליד שער שכם, פרצו מאורעות תרפ"ט, ורבים מהיהודים עזבו את העיר העתיקה ועברו לעיר החדשה. אמו ע"ה, שחרדה לשלום בנה יחידה, פנתה אל מורנו והביעה את משאלתה שבנה יעבור לאחת הישיבות בעיר אשר מחוץ לחומות. ניתמה מורנו והבטיחה, כי לא יאונה לבנה כל רע, אם

ישאר בישיבה זו. וראויה מצוה זו, של שמירת הישוב בעיר הקודש שבין החומות, שתגן על אלה שמוסרים נפשם עליה.

הוא אף התנגד אז להעברת משרדי „גמילות חסדים הכללי שערי-חסד" אל מחוץ לעיר העתיקה; מאותו נימוק, שמוסד כזה שרבים פונים אליו, מגביר את הנוכחות היהודית בעיר העתיקה.

בעיצומן של פרעות תרפ"ט, מקפיד ללכת דרך „שער־שכם“

יותר מרגש הוא הסיפור על ברית המילה בשנת תרפ"ט, בעיצומם של מאורעות הדמים. סיפור ה„חי“ עד היום בפי זוכרי דבר.

ביום הששי המר של י"ז באב השתוללו הפורעים הערבים בכל הארץ. מעשי ההרג וההרס התחילו ביום הששי, והגיעו לשיאם ביום השבת, עם הטבח האכזרי בחברון, שבו נרצחו באכזריות 59 יהודים וביניהם 27 בחורי ישיבת חברון.

עם גמר תפלת יום ששי במסגד כפת הסלע, פנו אלפי ערבים מוסתים לכיוון שער שכם והתקדמו לעבר „מאה שערים“ בצווחות פראיות, ובקריאות מאיימות „איטבח אל יהוד“ — לשחוט את יהודי מאה שערים ובית ישראל. הפחד והאימה שנפלו על הנשים והילדים גבלו בהיסטריה. הגברים תפסו כל אחד מכשיר כהה, מקל או גרון, ובהם התכוננו לקבל את פני הפורעים. גם אנשי ההגנה המעטים שהתרכזו על הגבול, היו אובדי־עצה נוכח המון פרוע וצמא דם, שהלך והתקרב לרחוב סנט ג'ורג' (שבטי ישראל) כשבראשם צועד ראש הפורעים המלהיב את ההמון בקריאות קרב „עליהום! „איטבח אל־יהוד“!

באותו רגע יצא בחור בשם אלפרשטיין מטחנת הקמח של שבת־יל בכרך, בקצה הדרומי של מאה שערים, ומשמע את קריאת ההסתערות האחרונה של ראש הפורעים, שלף את אקדחו וכיוונו אל „ראש הפעור“, שנפל שדוד ללא רוח חיים. מיד התחילה מנוסת בהלה של כל אותו המון פרוע ומוסת, ובקריאות יאוש ופחד נסו המומים על נפשם כשאחד דוחף ורומס את השני. (על זהותו של אלפרשטיין. ראה בכרך ג' עמ' 316).

למחרת אותו יום ששי עקוב מדם, היה מורנו מוזמן להיות מוהל אצל צעיר בנו של ר' אהרן יוסף וינגרטן, שגר ברחוב מאה שערים.

אע"פ שבני המשפחה זכרו עדיין איך שמורנו הלך תוך סיכון נפש לברית מילה בשנת תר"פ, הרי הפעם לא העלו על דעתם אפשרות כזאת.

והנה נדהמו בני המשפחה ומקורביו לראות, שאחרי שקידש על היין

הועילו כל ההפצרות והתחנונים — הוא בשלו. הוא לא יוותר על המצוה, וראויה מצוה זו שתגן על שלוחיה שלא יארע להם כל זקק. מכיון שמורנו

היה אז כבר כבן שמונים, החליטו כמה ממקורביו להתלוות אליו. הלכו אתו עד קצה רחוב היהודים. כאן עצרם מורנו וביקשם לחזור על עקבותיהם, כי ראה שארכובותיהם דא לדא בקשו. ומה גדהמו המלווים לראות איד שהוא פונה בכיוון לרחוב השלשלת אל הדרך המובילה לשער שכם, שהיה מועד לפורענות גם בימי שלום, ולא דרך רחוב הבזאר העולה לשער יפו.

ובאותה דרך עצמה שביום תמול התגודדו בה אלפי פורעים צמאי דם, התקדמה ובאה דמותו של ישיש מעוטפת בטלית שמראהו גורא־הוד, כשהוא צועד בצעדים בטוחים ומאוששים, בשליחות של מצוה להכניס עוד יהודי בכריתו של אברהם אבינו ע"ה, ולהוסיף עוד יהודי ללגיונו של הקב"ה.

בעינים מביעות חרדה הבחינו דרי הטור התיצוני של שכונת בתי אונגרין מחלונות בתיהם הנשקפים לרח' סנט ג'ורג' ביהודי ישיש המתקרב ובא מכיוון שער שכם. — הציצו ולא טעו — זהו רבי חיים... ובין רגע התפשטה השמועה בכל הסביבה, שרבי חיים יצא מעיר העתיקה ובא לברית מילה אצל בנו של ר' אהרן יוסל.

נתאספו ובאו מאות אנשים לראות את רבי חיים, שזה עתה עבר בשלום את שביל הדמים של שער שכם. באו גם בניו ונכדיו של מורנו לשאול בשלומם והזמינוהו להשאר אצלם עד יעבור זעם.

אחרי גמר הברית ערך מורנו בשלוות־נפשו ביקור נימוסין בבית בנו רבי יעקב מאיר שבשכונה, ופנה ללכת חזרה לעיר העתיקה. כאן כבר פקעה סבלנותם של בני המשפחה, שטענו שאין הכרח לחזור דוקא עתה ברגל לביתו, ובמקום דשכיחא הזיקא אין סומכין על הנס, והוא בשלו: „שלוחי מצוה אינם גיזוקין לא בהליכתם ולא בחזרתם“. משהתחיל ללכת בחזרה, נתאספו ובאו אלפי אנשים מהסביבה וליווהו עד לבית החולים האיטלקי, כאן נעצרה כל הכבודה. הוא הסתובב אל הקהל ובמאור פנים קורנות בירך את כולם בשבת שלום, ניתק עצמו מתוך הקהל; קומתו השחוחה במקצת, נודקפה ונתיישרה, והוא התחיל לצעוד זקוף קומה בצעדים בטוחים ומאוששים כעלם צעיר, בכוון לשער יפו, כשעיני הקהל מביטות אחריו עד שנעלמו עקבותיו. והעיד הרב אלקנה ויסנשטרן שהיה

בין המלווים: שמשולם לא זכר את רבי חיים זקוף וצועד בעוז ובביטחה כבפעם הזאת.

ולמה הלך מורנו אל הברית דרך שער שכם דוקא? „כבדי שלא יחשבו הערבים שהצליחו לגרש רגל יהודי אפילו מפנה אחת או רחוב אחד בירושלים“. ולמה חזר דרך שער יפו? — משום שכך היה מנהגו מדי

יצאו אל מחוץ לחומות — לצאת דרך שער שכם ולחזור דרך שער יפו,
וכל כך למה? בכדי לקיים מה שנאמר: „סובו ציון והקיפוה“!

השבח הגדול ביותר שונתבה בו

בסיום פרק זה יאים ונאים דברי עצמו שכתב⁶³: „אין בי לא תורה
ולא חכמה ולא ידעתי בי שום מעלה, כי אם שזכיתי ברחמי שמים לישוב
בעיה“ק ת”ו...“.

ובצוואתו ביקש שלא יגידו עליו שום שבחים, אלא „חבל על א אלטען
ארץ-ישראל איד“ (חבל על יהודי זקן מארץ-ישראל“).

כי היה זה לדידיה המעולה שבשבחים — הפך ביה והפך ביה דכולה
ביה!...!

כתוב הדור לי ושמחתי בו למאד, אך היה לבי דוה עלי כי כתוב
בו תוארים אלי שאינם הולמים אותי לא מיניה ולא מקצתיה,
וכבודו יראני בתור האדם המעלה, ואני פעוט זקן חלוש ל”ע,
שאין בי לא תורה ולא חכמה, ולא ידעתי בי שום מעלה כי אם שזכיתי
ברחמי שמים לישוב בעיה“ק ת”ו. אבל שמחתי לראות חתנו של ידידי